

گزارش عملیات رمضان

اشاره

عملیات رمضان نخستین عملیات رزمندگان ایران در چهارچوب استراتژی تنبیه متجاوز بود. با آزادی خرمشهر و عقب راندن دشمن به پشت مرزهای بین المللی در منطقه جنوب، ایران استراتژی تنبیه متجاوز را در پیش گرفت و مقامات کشوری و لشکری به منظور ایجاد پوشش امنیتی لازم برای شهرهای مرزی، ورود به خاک عراق و انتقال جبهه به قلمرو این کشور را ضروری دانستند. عملیات رمضان در تیرماه سال ۱۳۶۱ برای تحقق این هدف آغاز شد. این عملیات، برخلاف عملیاتی گذشته، که از اصل غافل گیری و نقاط آسیب پذیر مواضع عراق بهره برداری می کرد، یک نبرد جبهه ای تمام عیار بود. با توجه به برتری ارتش عراق از نظر تجهیزات و لجستیک و نیز مواضع مستحکم و موانع پیچیده ای که در منطقه عملیاتی ایجاد کرده بود، نیروهای ایران به رغم وارد آوردن ضربات مهلکی به ماشین جنگی عراق، نتوانستند به اهداف اصلی عملیات، که تشکیل جبهه ای در ساحل شرقی شط العرب بود، دست یابند. این عملیات افزون بر درسهای فراوانی که برای نیروهای خودی در بر داشت، آنها را با نقاط ضعفشان نیز آشناتر کرد. گزارش زیر تلفیقی از گزارشها و اسناد موجود در آرشیو مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ است. از آنجا که در تهیه این گزارش از کتاب روزشمار عبور از مرز تألیف آقای لطف الله زادگان استفاده فراوانی شده است، در اینجا از زحمات ایشان و تمامی محققانی که در حوزه مسائل مربوط به جنگ ایران و عراق قلم می زنند، صمیمانه تشکر می کنیم.

تحمیل کند، اما بغداد، نه تنها به این اهداف نرسید، بلکه به دلیل آنکه ایران روشی را مبنی بر ادامه نبرد تا تحقق شرایط خود اتخاذ کرد و در کنار آن، تلاشهای دیپلماتیک مؤثری را نیز انجام داد، از میزبانی هفتمین کنفرانس سران جنبش عدم تعهد محروم شد.^۱

عملیات رمضان

عملیات رمضان با این اندیشه طراحی شد که با حضور قوای نظامی ایران در پشت رودهای دجله و اروند و تسلط بر معبرهای وصولی بصره، در ادامه عملیاتی فتح المبین و

پس از انجام عملیات بیت المقدس و آزادسازی خرمشهر از سوی نیروهای ایران، رژیم عراق با مشکلات نظامی متعددی در حفظ متصرفات روبه رو شد و حکومت این کشور در صدد برآمد با عقب نشینی از برخی از اراضی ایران، نبرد را از میدانهای جنگ به عرصه های سیاسی بکشاند؛ و بدون آنکه شرایط ایران برای صلح در نظر گرفته شود، با به دست آوردن وجهه صلح طلبی، هم ایران را به پذیرفتن مانور جدید خود وادار کند و هم با نگاهی به چندماه آینده که قرار بود میزبانی کنفرانس سران کشورهای غیر متعهد را عهده دار شود، شرایط دلخواهش را به ایران

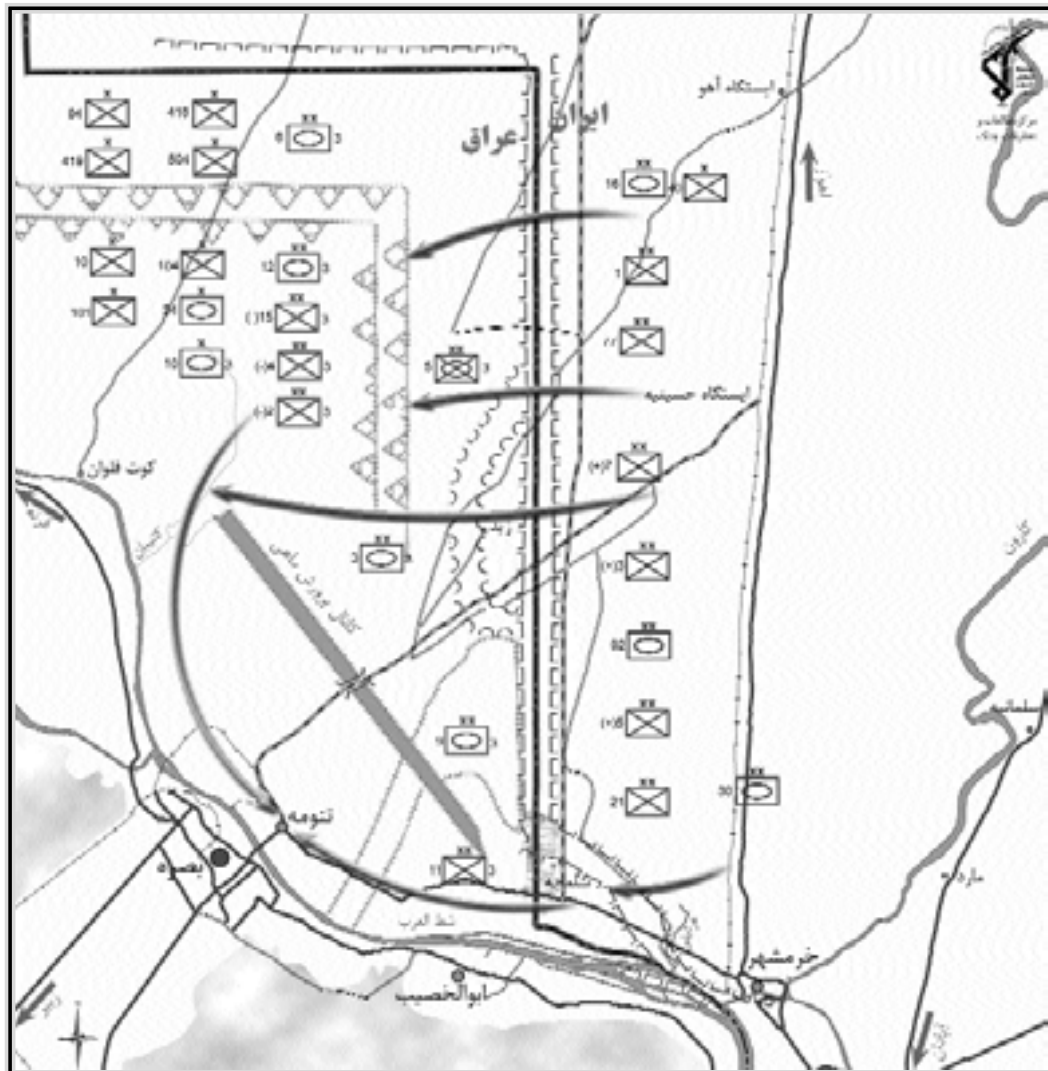
آن به عراق وارد می‌شود - از بصره می‌گذرد و در صورت قطع این جاده، جایگزینی جاده دیگری به جای آن به سادگی ممکن نیست.^۱ نکته دیگر اینکه ۸۰ درصد از جمعیت یک میلیونی این شهر نیز شیعه هستند.

منطقه عملیاتی رمضان زمین مثلث شکلی به وسعت ۱۶۰۰ کیلومتر مربع بود که از شمال، به کوشک و طلائییه و حاشیه جنوبی هورالهویزه به طول ۵۰ کیلومتر و از غرب، به رودخانه اروند به طول ۸۰ کیلومتر و از شرق، به خط مرزی شمالی - جنوبی از کوشک تا جبهه جنوب محدود می‌شد و برای ایران و عراق اهمیتی استراتژیک داشت. پیش از فتح خرمشهر، دشمن از آنجا که این شهر را کلید بصره می‌دانست و از دست دادن آن (خرمشهر) را

بیت المقدس (فتح خرمشهر) عملاً، از نظر سیاسی و نظامی موقعیت مناسبی برای جمهوری اسلامی فراهم آید و دشمن به ناچار شرایط ایران را برای صلح بپذیرد. در این راستا، در صورت تسلط ایران بر بصره، دولت عراق با مشکلاتی اساسی روبه‌رو می‌شد.

بصره از بزرگ‌ترین شهرهای صنعتی عراق است که از نظر اقتصادی، سیاسی و نظامی برای این کشور بسیار اهمیت دارد؛ چرا که دارای پالایشگاه نفت، کارخانه عظیم پتروشیمی، تصفیه گاز طبیعی و کارخانه‌های متعدد صنعتی و در قسمت جنوب غربی و شمال این شهر، بزرگ‌ترین منابع نفتی عراق قرار دارد. جاده مواصلاتی بغداد به کویت به نام صفوان نیز - که روزانه حدود دوازده هزار تن کالا از

نقشه منطقه عملیاتی رمضان

پیشروی مناسب، نیروهای بسیاری از دشمن به اسارت درآیند و در عمل، واقعه‌ای، مانند شکستن حصر آبادان (عملیات ثامن الائمه)، تکرار شود.

قرارگاه فرماندهی کربلا در جنوب، عملیات آفندی را با استفاده از غافل‌گیری و وضعیت دید محدود در غرب خط مرز بین‌المللی ایران و عراق، از کوشک در شمال تا اروندرود در جنوب برای انهدام نیروهای دشمن در منطقه و رسیدن به کرانه شمالی شط‌العرب (از غرب نشوه تا پاسگاه حدود) و پدافند در امتداد آن، در سه مرحله و با چهار قرارگاه قدس، فجر، فتح و نصر هدایت می‌کرد. در تمام مراحل، لشکر ۳۰ زرهی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به صورت یگانهای جزء با یگانهای سپاه ترکیب

ناممکن می‌پنداشت، در شرق بصره، از مواضع مستحکمی برخوردار نبود، اما در فرصتی که از حضور نیروهای خودی در لبنان و تأخیر در اجرای عملیات رمضان به دست آورد، تغییرات مهمی را در زمین منطقه ایجاد کرد که بیشترین بخش آن بر تجارب او از عملیتهای گذشته مبتنی بود.

بدین ترتیب، دشمن با احداث خاکریزهای مثلثی شکل، خطوط پدافندی مناسبی را ایجاد کرد و افزون بر آن، کانالی به طول سی کیلومتر و عرض یک کیلومتر را که ویژه پرورش ماهی بود، با پمپاژ آب در آن و احداث موانع و کمین و سنگرهای تیربار در حاشیه اش، به شکل مانع بازدارنده‌ای در مقابل تعرض نیروهای خودی به سمت بصره، آماده کرد. همچنین، در قسمت جنوبی منطقه، که مقابل شلمچه

منطقه عملیاتی رمضان زمین مثلث شکلی به وسعت ۱۶۰۰ کیلومتر مربع بود که از شمال، به کوشک و طلائی و حاشیه جنوبی هورالهویزه به طول ۵۰ کیلومتر و از غرب، به رودخانه اروند به طول ۸۰ کیلومتر و از شرق، به خط مرزی شمالی - جنوبی از کوشک تا جبهه جنوب محدود می‌شد

می‌شد و عمل می‌کرد.^۳ همچنین، هشت گردان توپخانه، آتش پشتیبانی یگانها را بر عهده داشتند. نیروی هوایی نیز با بیست سورتی پرواز، پوشش هوایی و پشتیبانی از عملیات را انجام می‌داد و هوانیروز با بیست فروند هلی‌کوپتر، پشتیبانی آتش و ترابری را بر عهده داشت.^۴

طرح مانور قرارگاه قدس: سازمان رزمی قرارگاه قدس، که بخش شمالی منطقه را در اختیار داشت، عبارت بود از: لشکر ۱۶ زرهی، تیپ ۴۰ سراب و لشکر ۱ سپاه پاسداران (مرکب از تیپهای ۳۷ نور یا بعثت و ۴۱ ثارالله). این قرارگاه بر اساس تقسیم‌بندی فرماندهان، به شش قرارگاه جزئی تقسیم شده بود. قرارگاه قدس مأموریت داشت تا پس از انهدام دشمن، خط سرخ را تأمین کند و بنا به دستور، حمله را برای تأمین نشوه و ساحل شرقی شط‌العرب ادامه دهد و در امتداد آن، پدافند کند.^۵

قرار بود محدوده قرارگاه قدس از طلائی جدید تا طلائی قدیم باشد؛ طرحی که به دلیل مواضع محکم و موانع فراوان عراق، منتفی شد و قرارگاه کربلا تصمیم گرفت تا ضمن ایجاد مواضع پدافندی در این منطقه، تیپهای ۲ و ۳ از لشکر ۱۶ زرهی به پدافند بپردازند. البته، بعد، تیپ ۴۰ سراب نیز به آنها اضافه شد (مأموریت تیپ ۴۰ سراب در آغاز، آفندی بود). بدین ترتیب، محدوده قرارگاه قدس به هشت

واقع است، برای جلوگیری از عبور رزمندگان جمهوری اسلامی آب رها کرد. بدین ترتیب، عراق که حمله ایران را نزدیک می‌دید، با جمع بندی از شکستهای گذشته، روشهای دفاعی جدیدی را اتخاذ کرد و با آرایش جدید مثلثی شکل از یکسو و پرهیز از ایجاد خاکریز در نزدیکی نیروهای ما از سوی دیگر و نیز، استفاده از سنگرهای زمینی همکف، برای مقابله با نیروهای ایران آماده شد.^۶

طرح مانور عملیات

خط حد و محدوده منطقه عملیاتی رمضان از کوشک در شمال آغاز می‌شد و تا رودخانه اروند در جنوب امتداد می‌یافت. در این محدوده، عملیات رمضان از چهار محور با چهار قرارگاه عملیاتی برای انهدام نیروهای سپاه سوم دشمن و تأمین خط اروند رود، طراحی شد.

یکی از مسائل مهم در مانور عملیات، ضرورت هماهنگی در پیشروی قرارگاهها از محورهای مختلف و حفظ دو جناح بود که اساساً، تنها با تلاشهای مهندسی تحقق می‌یافت.

از آنجا که در منطقه شرق اروند، عقبه دشمن، تنها به چهار پل در نشوه و تنومه متکی بود، پیش‌بینی می‌شد که در صورت سرعت عمل و رعایت اصل غافل‌گیری همراه با

عملیات رمضان با این اندیشه طراحی شد که با حضور در پشت رودهای دجله و اروند و تسلط بر معبرهای وصولی بصره عملاً، از نظر سیاسی - نظامی موقعیت مناسبی برای جمهوری اسلامی فراهم آید و دشمن ناگزیر شرایط ایران را برای صلح بپذیرد

حدود ۲۶۵ کیلومتر مربع برآورد شده بود. باید یادآور شد که کانال پرورش ماهی از موانع عمده در مقابل این قرارگاه بود، ضمن آنکه در جناح چپ منطقه نیز، آب گرفتگی وجود داشت. از سوی دیگر، پاسگاه زید عراق در سه کیلومتری خط خودی واقع شده بود و در جناح راست این قرارگاه نیز، مثلثیهای دشمن قرار داشتند. ده کیلومتر منطقه محول شده به این قرارگاه، دو کیلومتر بالای جاده حسینییه و هشت کیلومتر پایین جاده را شامل می شد. این قرارگاه از شمال، با قرارگاه فجر و از جنوب، با قرارگاه نصر هم جوار بود. یگانهای این قرارگاه برای عملیات به ترتیب از شمال، قرارگاه فتح ۲ با محدوده چهار کیلومتر، قرارگاه فتح ۳ با دو کیلومتر، قرارگاه فتح ۱ با دو کیلومتر و قرارگاه فتح ۴ با دو کیلومتر آرایش گرفتند.^۸

بدین ترتیب، قرارگاه فتح ۲ در شمال، قرارگاههای فتح ۳ و ۱ در وسط (تلاش اصلی) و قرارگاه فتح ۴ در جنوب (چپ)، نیروهای دشمن را در منطقه منهدم و خط سرخ را تأمین می کردند و سپس، آماده می شدند تا بنا به دستور، تک را به سمت جنوب ادامه دهند، ساحل شرقی شط العرب را تأمین و پس از الحاق با قرارگاه نصر در خط سبز، در منطقه واگذاری، پدافند کنند، ضمن آنکه احتیاط قرارگاههای چهارگانه، احتیاط فتح نیز می باشند.^۹

طرح مانور قرارگاه نصر: طرح مانور قرارگاه نصر مهم ترین موضوع بحث در این عملیات بود. قرارگاه نصر نخست، به عنوان تأمین کننده منطقه جنوبی عملیات، وظیفه مهمی بر عهده داشت. ارسال گزارشهای مکرر و مرتب از فرماندهی این قرارگاه به قرارگاه کربلا در مورد اوضاع منطقه، توجیه طرح مانور برای قرارگاه کربلا، تلاش فراوان برای توجیه فرماندهان تیپها و یگانهای خود به منظور آمادگی برای عملیات، شناساییها، خنثی سازی میدانهای مین، نقل و انتقال نیرو و دیگر برنامه ها، نشان می داد که قرارگاه نصر نیز هم زمان با دیگر قرارگاهها به خط دشمن خواهد زد، اما در فاصله چند روز باقی مانده تا آغاز عملیات، عراقیها برای به دست گرفتن ابتکار عمل و استفاده از زمان، از کانال پرورش ماهی و اروندرود در منطقه مقابل این قرارگاه آب رها کردند و تمام تلاشهای آن را ناکام گذاشتند و بدین ترتیب،

کیلومتر تغییر یافت و فرمانده قرارگاه نیز منطقه عملیاتی را به دو محدوده چهار کیلومتری تقسیم کرد که در چهار کیلومتر شمال، تیپ بعثت به همراه تیپ یک از لشکر ۱۶ زرهی و در چهار کیلومتر دوم به طرف جنوب، تیپ ۴۱ ثارالله و گردان ۱۸۵ از تیپ یک لشکر ۱۶ زرهی مسئولیت حمله را بر عهده داشتند.^۶

طرح مانور قرارگاه فجر: قرارگاه فجر، جناح چپ (جنوب) قرارگاه قدس را در اختیار داشت و شمال منطقه قرارگاه فتح را تأمین می کرد. این قرارگاه از لشکر ۷ سپاه پاسداران شامل تیپهای ۳۳ المهدی (عج)، ۳۵ امام سجاد (ع) و ۱۸ جواد الائمه (ع) و لشکر ۷۷ پیاده ارتش جمهوری اسلامی ایران تشکیل می شد.

بر اساس تقسیم بندی فرماندهان لشکر، این قرارگاه به چهار قرارگاه جزئی فجر ۱، ۲، ۳ و ۴ تقسیم شده و مأموریت آن از حد شمالی قرارگاه فتح تا حد جنوبی قرارگاه قدس، به طول ده کیلومتر بود. همچنین، از نظر تقسیم بندی، به ترتیب، چهار کیلومتر از شمال به فجر ۱، دو کیلومتر از وسط به فجر ۴ و چهار کیلومتر از جنوب به فجر ۲ واگذار شد. در این میان، تیپ امام سجاد (ع) به دلیل سرعت عمل، به صورت مستقل عمل می کرد و فجر ۳ نیز در احتیاط بود.^۷

طرح مانور قرارگاه فتح: در پی ایجاد تغییراتی در طرح مانور، تیپ ۸ نجف به قرارگاه فتح که در آغاز، لشکر ۳ سپاه پاسداران (مرکب از سه تیپ ۱۷ قم، ۱۴ امام حسین (ع) و ۲۵ کربلا) و لشکر ۹۲ زرهی را شامل می شد، پیوست. بدین ترتیب، تیپ ۲۵ کربلا بخشی از خط حد خود را به قرارگاه نصر - که در جنوب این تیپ بود - سپرد؛ اقدامی که خط حد قرارگاه فتح را کاهش داد.

باید یادآور شد که بر اساس تقسیم بندی فرماندهان لشکر ۳ سپاه، قرارگاه فتح به چهار قرارگاه جزئی فتح ۱ تا ۴ تقسیم شد.

منطقه واگذار شده به قرارگاه فتح (لشکر ۳ سپاه) دشت همواری بود که طول ابتدای جبهه آن ۱۰ کیلومتر، حداکثر طول انتهای آن ۱۸ کیلومتر، عمق منطقه، حداکثر ۲۸ کیلومتر و حداقل ۱۱ کیلومتر است. مساحت کل منطقه ای که قرارگاه فتح باید آن را تصرف و در منتهی الیه آن پدافند می کرد.

پس از آزادی خرمشهر، عراق با جمع بندی از شکستهای گذشته، روشهای دفاعی جدیدی را اتخاذ کرد و با آرایش جدیدی مثلثی شکل از یکسو و پرهیز از ایجاد خاکریز در نزدیکی نیروهای ما از سوی دیگر و نیز، استفاده از سنگرهای زمینی همکف، برای مقابله با نیروهای ایران آماده شد

وسعت وارد عمل شدند. همچنین، عملیات سوار-زرهی نخستین تجربه ما در این جنگ محسوب می شد، ضمن آنکه باید یادآور شد که شیوه استفاده مناسب و کارآمد ما از زره پوش با نیروهای عراق بسیار تفاوت داشت. در واقع، عراقیها در این کار تجربه های خوبی داشتند و از نخستین روز جنگ، با این روش مناطق را اشغال می کردند و در عملیتهای گذشته از جمله طریق القدس، فتح المبین و بیت المقدس، تجربه استفاده از تانک و نفربر را در پاتکها داشتند، در حالی که نیروهای ما تجربه چندانی در این زمینه نداشتند.

از سخنان فرماندهان این گونه استنباط می شد که این روش برای ایجاد یک درگیری سنگین و رعب و وحشت در میان نیروهای دشمن اتخاذ نشد، بلکه بعد مسافت بین خطوط تماس خودی و دشمن و نیاز به حضور سریع نیروهای موج دوم ما را به استفاده از وسایلی ملزم می کرد تا این نیروها بتوانند به سرعت به منطقه درگیری وارد شوند. در این راستا، هیچ وسیله ای بهتر از تانک و نفربر وجود نداشت. البته، بحث استفاده از هلی برن نیروها نیز مطرح گردید، اما با توجه به مشکلات کار و ابهام در موفقیت آن، این پیشنهاد رد شد.

۳) حساس بودن کل منطقه عملیاتی: عراقیها به منطقه جنوب بیش از دیگر مناطق جنگی توجه می کردند و نسبت به آن حساسیت نشان می دادند. لغو طرح مانور قرارگاه نصر مؤید این مطلب بود که اگر دشمن زمان کافی را در اختیار داشت، با توسعه آب گرفتگی، ضمن افزایش ضریب اطمینان دفاع از بصره، امکان عملیات را نیز از ما می گرفت.^{۱۳}

۴) هدف کلی طرح، پیشروی در خاک عراق و پدافند در کنار اروند از شمال تا جنوب، یعنی از نشوه تا خرمشهر- که ما را به بصره نزدیک می کرد- بود. با موفقیت در این طرح، نیروهای سپاه سوم عراق، که لشکرهای ۵ و ۶ را شامل می شد، به طور کامل، در محاصره قرار می گرفتند و افزون بر تصرف بخش وسیعی از حساس ترین زمین منطقه، شمار بسیاری از نیروهای دشمن نیز به اسارت درمی آمدند. ضرورت هماهنگی در پیشروی قرارگاهها از محورهای مختلف و اطمینان از الحاق آنها با هم - با توجه به زمان

توان جناح چپ منطقه عملیاتی را بدون زحمت از بین بردند و ضمن تهدید جناح راست این منطقه بخشی از نیروهای ما را آزاد کردند تا آنها را در دیگر نقاط منطقه عملیاتی به کار گیرند. به گفته یکی از عراقیهایی که در عملیات رمضان اسیر شد، در واقع، آخرین تصمیم در منطقه عملیاتی، رها کردن آب در منطقه بود.^{۱۴}

با وجود آمادگی یگانهای قرارگاه نصر و ابلاغ طرح مانور، توسعه و پیشرفت آب گرفتگی چنان سریع بود که حتی یکی از معبرهای تیپ عاشورا را نیز آب فرا گرفته بود. با ظهور این حادثه، بحث عمل نکردن قرارگاه - که برادر محسن رضایی به دلیل استحکامات و موانع فراوان دشمن، آن را مطرح کرد - مورد توجه بیشتری قرار گرفت. سرانجام، در حالی که برادر حسن باقری، فرمانده قرارگاه نصر، با توجه به وجود دیگر معبرهای تیپ عاشورا و اعلام آمادگی این تیپ برای عملیات، خواستار وارد عمل شدن قرارگاه نصر بود، قرارگاه کربلا این کار را نوعی خطر کردن می دانست؛ بنابراین، مأموریت آفندی قرارگاه نصر را لغو و وظیفه آن را پدافند در منطقه و درگیر کردن دشمن تعیین کرد.^{۱۵}

توضیحاتی بر طرح مانور

۱) این عملیات همچون عملیات گذشته با ترکیب زرهی نیروهای سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و ارتش جمهوری اسلامی ایران انجام می شد که تا پایان عملیات نیز ادامه داشت. هر چند این ادغام نکات مثبتی داشت، اما در بعضی از یگانها، کندی کار را باعث می شد. به عبارت دیگر، لزوم هماهنگیهای پیش از عملیات بین واحدهایی، مانند زرهی سپاه و ارتش، مهندسی سپاه، جهاد و ارتش، مخابرات سپاه و ارتش، توپخانه و یگانهای پشتیبانی سپاه و ارتش و فرماندهی سپاه و ارتش و بسیاری از مسائل ریز و درشت و اصلی و حاشیه ای دیگر، باعث می شد تا کارها به نحو مطلوب پیش نرود؛ موضوعی که در بعضی از یگانها، مسائلی را نیز در پی داشت که به آن اشاره خواهد شد.

۲) استفاده از نیروی زرهی: عملیات رمضان نخستین عملیاتی بود که در آن، نیروهای زرهی خودی به این

حرکت از خط خودی - و حفظ جناحها مهم ترین مسئله در طرح مانور بود که تحقق آن با کوششهای مهندسی ممکن می شد. از آنجا که در منطقه شرق اروند، عقبه دشمن تنها به چهار پل در نشوه و تنومه متکی بود، پیش بینی می شد که در

عملیات رمضان نخستین عملیاتی بود که در آن، نیروهای زرهی خودی به این وسعت وارد عمل شدند. همچنین، عملیات سوار - زرهی نخستین تجربه ما در این جنگ محسوب می شد

صورت سرعت عمل و رعایت اصل غافل گیری توأم با پیشروی مناسب، نیروهای بسیاری از دشمن به اسارت در آیند.^{۱۴}

شرح عملیات رمضان

عملیات رمضان که در پنج مرحله اجرا شد، از تاریخ ۲۳ تیر ماه سال ۱۳۶۱ تا ۷ مرداد ماه سال ۱۳۶۱ به طول انجامید.

مرحله نخست

این مرحله ساعت ۲۱:۳۰ روز ۲۳ تیر ماه سال ۱۳۶۱ آغاز شد و یگانهای قرارگاههای قدس، فجر و فتح به ترتیب از شمال به جنوب به سمت دشمن پیشروی کردند.

قرارگاه قدس

قرارگاه قدس در شمال منطقه عملیات مأموریت خود را در دو محور آغاز کرد. قدس ۱ با تیپ بعثت و قدس ۲ با تیپ ثارالله (هر دو تیپ از سپاه) حمله کردند و لشکر ۱۶ زرهی از ارتش پدافند را بر عهده داشت. در محور شمالی این قرارگاه، تیپ بعثت پیش از رسیدن به خط دشمن، به میدان مین برخورد که پاک سازی آن، چند ساعت به طول انجامید. به دلیل این تأخیر، تیپ ثارالله در جناح چپ دیرتر حرکت کرد، اما توانست با شکستن خط دشمن، مسافت درخور توجهی را پیش برود. یک گردان از این تیپ به سرعت تا عمق مواضع دشمن نفوذ کرد که به دلیل تأمین نداشتن در دو جناح خود، به محاصره دشمن درآمد و تلفات فراوانی را متحمل شد. با اینکه تا آخرین ساعتهای نخستین روز عملیات تمامی محورهای تیپ بعثت با هم الحاق کردند،

ولی نتوانستند با تیپ ثارالله در سمت راست خود الحاق کنند. بدین ترتیب، با وجود تلاشهای بسیار قدس ۱ (تیپ بعثت)، پیشروی مقدور نشد و فرمانده قرارگاه به ناچار تصمیم گرفت تا جناح راست قدس ۲ (تیپ ثارالله) را که به دلیل عدم پیشروی تیپ بعثت، آسیب پذیر شده بود، با احداث خاکریزی از خط خودی تا دژ عراق، تأمین کند، هر چند در پی این اقدام، تیپ بعثت دژ عراق را نیز پشت سر گذاشت، اما مجدداً به علت مشکلات ناشی از عدم تأمین هر دو جناح و فشار مضاعف دشمن، به پشت دژ عراق بازگشت. دشمن که از صبح پاتک می کرد، به تدریج، حمله خود را سازمان یافته تر و منسجم تر نمود تا اینکه در ساعت ۱۴:۰۰ بعد از ظهر در یک جنگ تن به تن، قسمتی از دژ و همچنین، قسمتی از خاکریز تازه احداث شده را تصرف کرد و جناح شمالی مواضع تصرف شده با تهدیدی جدی روبه رو شد. بدین ترتیب، یک گردان از تیپ بعثت به صحنه آمد، اما از سوی دشمن محاصره شد و تلفات سنگینی دید. دشمن همچنین، با بهره گیری از شصت تانک و نفربر پاتک سنگینی را از سمت کوشک آغاز کرد؛ اقدامی که با واکنش شدید و به موقع نیروهای خودی روبه رو شد و در نتیجه، دشمن با تحمل تلفات فراوان و از دست دادن پانزده تانک و نفربر عقب نشینی کرد.

قرارگاه فجر

این قرارگاه در سمت چپ قرارگاه قدس با سه تیپ به ترتیب، فجر ۱ (تیپ ۳۳ المهدی از سپاه و یک گردان از لشکر ۷۷ ارتش) در راست، فجر ۴ (تیپ ۱۹ امام سجاد از سپاه با تیپ ۱ لشکر ۷۷ و گردان ۱۰۴ سوار زرهی از لشکر ۷۷) در وسط، فجر ۲ (تیپ جوادالائمه از سپاه و تیپ ۲ از لشکر ۷۷ پیاده ارتش) در سمت چپ و دو تیپ در احتیاط، در ساعت ۹:۳۰ عملیات خود را آغاز کرد. فجر ۱ با کمی تأخیر - به دلیل دیر عمل کردن تیپ ثارالله - موفق شد پس از شکستن خط اول دشمن، چهار کیلومتر پیشروی کند و در پشت یک کانال منتظر الحاق با فجر ۴ شود، ولی فجر ۴ بر اثر برخی از ناهماهنگیها در حرکت نیروهای ارتش و سپاه و عدم پاک سازی مینهای معبرها، نتوانست تا ساعت ۲۴:۰۰ وارد عمل شود. در این هنگام، فجر ۱ که چهار کیلومتر پیشروی کرده بود، همچنان، در انتظار الحاق با دو جناح خود بود و فجر ۴ (تیپ امام سجاد) که نتوانسته بود از میدان مین عبور کند، سرانجام، در ساعت ۱:۰۰ بامداد با عبور از معبر یگانهای مجاور، پیشروی کرد. فجر ۲ (تیپ امام جوادالائمه)

بنابراین، با روشن شدن هوا دشمن با یک لشکر زرهی، فشار اصلی را بر این بخش وارد آورد و بدین ترتیب، از تأمین شدن منطقه جلوگیری کرد.

فتح ۱ نیز در سمت چپ فتح ۲ به سرعت موانع را پشت سر گذاشت و پس از شکستن خط و تصرف دژ دشمن، به طرف کانال ماهی پیشروی کرد. فتح ۴ نیز که حد جنوبی قرارگاه فتح را بر عهده داشت، بعد از کمی پیشروی، به مواضع مستحکم دشمن و میدان مین برخورد و در حالی که یگانهای مجاور در حال پیشروی بودند، در میدان مین در جست و جوی معبری برای ادامه پیشروی خود برآمد. در همین هنگام، دشمن که از روی دژ بر منطقه تسلط داشت، آتش سنگینی را بر نیروهای این تیپ فرو ریخت، با وجود این، فتح ۴ با تحمل تلفاتی، موفق شد خط دشمن را پشت سرگذارد.^{۱۵}

قرارگاه فتح در دومین روز عملیات از محدوده فتح ۲ با پاتک سنگین دشمن روبه رو شد و از پیشروی بازماند. فتح ۳ نیز در ادامه موفقیت‌های خود تا انتهای کانال ماهی پیش رفت و پس از طی چند کیلومتر و درگیری شدیدی با نیروهای تیپ ۳۰ زرهی عراق در نهر کتیبان، به سمت شمال آرایش پدافندی گرفت، اما عدم الحاق با نیروهای فتح ۲، از سمت راست این یگان، وضعیت نگران کننده‌ای را پدید آورد. فتح ۱ نیز توانست تا ضلع شرقی کانال ماهی پیش رود و اهداف خود را تصرف کند. قرارگاه فتح ۴، با مشکلات فراوانی خط دشمن را شکست و توانست با استفاده از سوار زرهی، از حاشیه آب گرفتگی به عمق مواضع عراق رخنه کند و از نخستین پل روی کانال ماهی گیری بگذرد و در آن سوی کانال، با تصرف سرپل، موضع پدافندی بگیرد.

با توجه به خلأ موجود در بین یگانهای فتح ۲ و فتح ۳، دشمن که یگانهای جدیدی را به منطقه آورده بود، خود را باز یافت و فشارش را بر این منطقه متمرکز کرد. فرمانده قرارگاه برای تأمین جناح راست فتح ۳ دستور داد تا خاکریزی در حد فاصل مثلث اول تا خاکریز کانال ماهی احداث شود، اما از آنجا که دشمن با اجرای آتش شدید، تمامی دستگاههای مهندسی را هدف گرفت، این اقدام انجام نشد. در ساعت ۸:۰۰ نیز عراق در پاتک سنگینی با یک تیپ - که تازه به منطقه آورده بود - توانست ارتباط بین نیروهای پیشتاز و عقبه تاکتیکی فتح ۲ را مسدود و نیروهای پیشتاز را محاصره کند. بدین ترتیب، نیروهای فتح ۲ تلفات سنگینی را در محاصره متحمل شدند و به ناچار، به پشت جاده زید - بویان عقب نشینی کردند. از سوی دیگر، دشمن تهاجم

نیز که در آغاز با مشکلاتی روبه رو شده بود، با شکستن خط دشمن و عبور از موانع متعدد، توانست بیش از سه کیلومتر پیشروی کند. فجر ۳ هم که احتیاط فجر ۴ بود، وارد عمل شد، اما کاری از پیش نبرد. با توجه به فشار دشمن، نیروهای این قرارگاه نتوانستند با یکدیگر الحاق کنند و تا ساعت ۱۲:۰۰ پس از عقب نشینی، در خطوط اولیه دشمن مستقر شدند. در ساعت ۱۶:۰۰ دشمن برای عقب راندن نیروهای خودی از این موضع به اجرای پاتک سنگینی اقدام کرد که با مقاومت نیروهای خودی روبه رو شد و در نتیجه، با تحمل تلفات سنگین عقب نشینی کرد.

فجر ۲- که تلاش اصلی در سمت چپ قرارگاه را عهده دار بود - در آغاز، پیشروی خوبی داشت، هر چند یکی از گردانهای این تیپ مسیر را گم کرد. در کل، در این مرحله، قرارگاه فجر توانست با انهدام ۱۲۰ تانک و نفربر دشمن و اسارت ۲۰۰ نفر عراقی و کشتن ۸۰۰ نفر، ضربه شدیدی به توان نیروهای دشمن وارد کند.

قرارگاه فتح

در سمت چپ منطقه عملیاتی (در جناح جنوبی قرارگاه کربلا)، قرارگاه فتح به عنوان تلاش اصلی عملیات که بیشتر از یگانهای سپاه تشکیل شده بود، در رأس ساعت مقرر، به ترتیب، در چهار محور فتح ۳، فتح ۲، فتح ۱ و فتح ۴ کار خود را رأس ساعت مقرر آغاز کرد. هر چند فتح ۳ در سمت راست، به میدان مین برخورد، اما با پاک سازی مینهای معبرها موفق شد پاسگاه زید را تصرف و با روحیه مناسبی برای تصرف مثلث اول دشمن وارد عمل شود.

فتح ۲ برای سرعت دادن به کار و غافل گیر کردن دشمن، تنها از یک معبر استفاده کرد و سریعاً با شکستن خط نیروهای دشمن، دژ آنها را به تصرف درآورد و به سرعت به سمت نوک کانال ماهی (در سی کیلومتری عمق منطقه نبرد در اطراف نهر کتیبان که از شط العرب منشعب می شود) پیشروی کرد.

در اینجا، نیروهای خودی به قرارگاه فرماندهی لشکر ۹ زرهی دشمن یورش بردند و پس از انهدام قرارگاه، خودروی بنز فرمانده قرارگاه را به غنیمت گرفتند و از آب کانال ماهی گیری و نهر کتیبان وضو ساختند. در این محور، نیروها به قدری به بصره نزدیک شده بودند که به راحتی چراغهای شهر را می دیدند. به رغم موفقیت به دست آمده در این محور، جناح راست نیروهای خودی خالی ماند و پاک سازی کامل نیروها و موانع دشمن صورت نگرفت؛

جاده بویان - زید) تا کانال ماهی به منزله هدف اصلی در نظر گرفته شد تا در صورت پیشروی، با استفاده از آب گرفتگی سمت چپ عملیات و با احداث خاکریز در جنوب آن و نیز با تکیه بر خاکریز کانال ماهی در جلو، از منطقه تصرف شده پدافند شود. برای اجرای عملیات، یگانهای قرارگاه فتح در اختیار قرارگاه نصر قرار گرفتند و شش قرارگاه فرعی شامل نصر ۶ (تیپ ۱۷ و تیپ ۲ از لشکر ۹۲)، نصر ۱ (تیپ عاشورا و تیپ ۲ از لشکر ۲۱ حمزه)، نصر ۴ (تیپ ۷ ولی عصر (عج) و تیپ ۱ از لشکر ۲۱ حمزه)، نصر ۷ (تیپ ۱۴ امام حسین (ع))، نصر ۸ (تیپ ۲۵ کربلا) هدایت عملیات را از شمال به جنوب عهده دار شدند.^{۱۶} طبق زمان تعیین شده، نیروها در ساعت ۲۱:۴۰ روز ۲۵ تیرماه وارد عمل شدند، اما دشمن با افزایش موانع دفاعی در دو روز گذشته (مانند احداث خاکریزهای فرعی، گسترش میدانهای مین و مین گذارهای جدید) سبب شد تا پیشروی آنها در نخستین ساعتها با مشکلات بسیاری همراه باشد.

هر چند نصر ۶ موفق به شکستن خط مقدم دشمن شد، اما مقاومت رده های بعدی و وجود موانع جدید، پیشروی آن را کند کرد. طبق طرح، نصر ۶ مأموریت داشت تا پس از شکستن خط دشمن و تصرف مثلثی اول، خاکریزی را در حد فاصل این مثلثی تا کانال ماهی احداث کند.^{۱۷} به رغم

گسترده ای را نیز در خط حد فتح ۴ آغاز کرد و با فشار تانکهای خود، نیروهای فتح ۴ را از روی پل اول کانال ماهی به عقب زد تا فتح ۱ را از سمت چپ به محاصره در آورد، اما با تدبیر فرمانده قرارگاه، دستور عقب نشینی صادر شد. بدین ترتیب، آن عده از نیروهای قرارگاه فتح نیز که در منطقه باقی مانده بودند، عصر روز ۲۳ تیرماه سال ۱۳۶۱ به پشت جاده بویان - زید عقب نشینی کردند.

در این روز، تیپهای ۱۰، ۶ و ۳۰ زرهی از لشکر ۶، تیپ ۸ مکانیزه از لشکر ۳ و تیپ ۴۳ از لشکر ۹ عهده دار پاتکهای دشمن بودند. در این مرحله، هر چند نیروهای خودی از ۲۷ کیلومتر مواضع تصرف شده عقب نشینی کردند، اما تلفات و خسارات سنگینی بر دشمن وارد آوردند.

مرحله دوم عملیات

قرارگاه کربلا برای اجرای مرحله دوم عملیات رمضان، تغییراتی را در مانور، منطقه عملیاتی و سازمان رزم نیروها پدید آورد. بدین ترتیب که قرارگاه نصر عهده دار اجرای عملیات در منطقه قرارگاه فتح شد با این تفاوت که در مرحله نخست، عبور از پل اول کانال ماهی و نفوذ به عمق خاک عراق، هدف بود، اما در مرحله دوم، گسترش سرپل به دست آمده در مرحله نخست (حدفاصل دژ خودی تا

گروهان از نیروهای تیپ ۸ نجف که در احتیاط بودند - به منظور کمک به نیروهای در عمق و انهدام دشمن - وارد عمل شدند. بدین ترتیب، چندین تانک و نفربر منهدم و شماری از نیروهای دشمن هلاک یا اسیر شدند، اما این اقدام تأثیر چندانی در وضعیت قرارگاه نصر ۴ نداشت. در نتیجه، نیروهای این قرارگاه هم‌زمان با فشارهای شدید دشمن، به

در مرحله دوم عملیات رمضان، ۱۷۰۰ تن از نیروهای دشمن کشته یا مجروح شدند و ۱۱۵ تانک و نفربر و ۱۵ خودرو منهدم شد و ۱۰ تانک نیز به غنیمت گرفته شد، همچنین، حدود ۲۰ نفر نیز به اسارت نیروهای خودی درآمدند

ناچار عقب‌نشینی کردند، در حالی که شماری از نیروهای یک گروهان از تیپ ۷ ولی عصر (عج) در محاصره دشمن بودند. در محور نصر ۷، تیپ ۱۴ امام حسین (ع) که به سرعت خود را به کانال ماهی رسانده بود، در زیر انبوهی از آتش انواع سلاحهای دشمن، برای پدافند از مواضع تصرف شده به انجام اقدامات مهندسی مشغول شد، اما عدم الحاق با جناح راست و نفوذ دشمن سبب شد تا قرارگاه دستور عقب‌نشینی بدهد. در محور نصر ۸، تیپ ۲۵ کربلا نیز که با تأخیر وارد عمل شده بود، توانست بسیاری از تانکهای دشمن را منهدم کند، اما با توجه به اوضاع کلی عملیات، به ناچار به پشت جاده بوبیان - زید عقب‌نشینی کرد. بدین ترتیب، مرحله دوم عملیات رمضان نیز بدون دست‌یابی به اهداف مورد نظر به پایان رسید، هرچند آسیبهای جدی به نیروها و ادوات دشمن وارد شد.^{۱۱}

در این مرحله از عملیات، ۱۷۰۰ تن از نیروهای دشمن کشته یا مجروح شدند و ۱۱۵ تانک و نفربر و ۱۵ خودرو منهدم شد و ۱۰ تانک نیز به غنیمت گرفته شد، همچنین، حدود ۲۰ نفر نیز به اسارت نیروهای خودی درآمدند.^{۱۲}

مرحله سوم عملیات

مرحله سوم عملیات روز ۳۰ تیرماه سال ۱۳۶۱ در حالی آغاز شد که نسبت به چند روز پیش تغییراتی بدین شرح در منطقه رخ داده بود:

(۱) گسترش آب‌گرفتگی در منطقه بوبیان و خطر نفوذ آب به منطقه خودی؛

آنکه نصر ۱ که باید هم در احداث خاکریز نصر ۶ را یاری می‌کرد و هم با پنج کیلومتر پیشروی، خود را به کانال ماهی می‌رساند و سپس در ضلع شرقی آن، پدافند می‌کرد، با تأخیر به راه افتاد، با این حال، آغاز موفقیت داشت؛ چرا که نیروهای تیپ ۳۱ عاشورا با وجود وسعت میدانهای مین و خاکریزهای فرعی جدید، توانستند خط دشمن را بشکنند.^{۱۸} نصر ۴ در ساعت مقرر از جناح راست نصر ۱ وارد عمل شد و در مرحله نخست، با شکست خط دشمن، چندین کیلومتر پیشروی کرد، اما با افزایش تدریجی مقاومت دشمن در عمق، به ناچار، نیروهای جدیدی برای ادامه پیشروی اعزام شدند. در جناح چپ، نصر ۴ و نصر ۷ مأموریت داشتند قسمتهایی از شرق کانال ماهی را تصرف کنند و در صورت امکان، در آن سوی کانال، سرپل بگیرند. نصر ۶ همانند مرحله نخست، با پیشروی سریع، در کمترین زمان به کانال ماهی رسید و بسیاری از تانکهای دشمن را منهدم کرد.^{۱۹} نصر ۶ که با شکستن خط مقدم دشمن آغاز موفقیت داشت، با مقاومت نیروهای مستقر در خطوط بعدی و بر اثر آتش شدید توپخانه‌های آنها، نتوانست نخستین مثلثی را تصرف کند و با آنکه مقداری از خاکریز مورد نظر (از مثلثی نخست تا کانال ماهی) احداث شد، اما فشار دشمن - که با روشنایی هوا شدیدتر می‌شد - ادامه کار را ناممکن کرد و نصر ۶ به ناچار به پشت جاده بوبیان - زید بازگشت.

نصر ۸ (تیپ ۲۵ کربلا) از جناح چپ نصر ۶ در ساعت مقرر به صحنه آمد. هرچند بر اثر برخورد به میدانهای تازه مین، پیشروی آن به کندی انجام شد، اما پس از گذر از میدان مین، تانکهای فراوانی را از دشمن منهدم کرد.^{۲۰}

در محور نصر ۱ نیز - که تنها نیروهای سپاه (تیپ ۳۱ عاشورا) به عملیات وارد شدند - با وجود مقاومت سرسختانه دشمن، نیروهای خودی خط را شکستند و چهار کیلومتر نیز پیشروی کردند، اما از یکسو، عدم موفقیت نصر ۶ و وارد عمل نشدن تیپ ۱ از لشکر ۲۱ و از سوی دیگر، انبوه آتش و فشار شدید دشمن مانع از پیشروی بیشتر شد. نیروهای تیپ ۳۱ عاشورا بی‌درنگ، با احداث یک خاکریز به طول ۳ کیلومتر، در ۷۵ کیلومتری هدف قصد پدافند در پشت این خاکریز را داشتند که با عقب‌نشینی نصر ۶، این اقدام بی‌اثر ماند و حدود ساعت ۷:۰۰ صبح نیروهای این تیپ عقب‌نشینی کردند. نصر ۴ در آخرین ساعتهای روز گذشته، مجبور شد در محور تیپ ۷ ولی عصر (عج)، یک گردان دیگر وارد کند، اما این گردان نتوانست اقدام مثبتی انجام دهد و به محاصره دشمن درآمد. با پیش آمدن این وضعیت، دو

شلمچه به طرف نقطه پایانی اش در منطقه کتیبان تصرف و با قرارگاه فجر الحاق کنند.^{۳۵}

قرارگاه فجر در محور راست، عملیات خود را در ساعت ۲:۴۰ بامداد آغاز کرد. نیروهای قرارگاه فجر ۱ و ۲ با انهدام چندین تانک و نفربر آغاز خوبی داشتند، اما در مرحله بعدی، برخی از نیروها مسیر را گم کردند و زمین گیر شدند. نیروهای فجر ۴ نیز در ساعت مقرر درگیر شدند و ضمن انهدام شمار درخور توجهی از ادوات دشمن، حدود سه کیلومتر پیشروی کردند.^{۳۶} قرارگاه فتح نیز از ساعت ۲:۴۰ بامداد وارد عمل شده است. فتح ۲ که تصور می شد به سرعت، پیشروی کند، با مقاومت دشمن رو به رو شد، اما توانست تانکها و نفربرهای بسیاری را از دشمن منهدم کند.^{۳۷} به رغم آنکه در آغاز کار، فتح ۱ با مقاومت و هوشیاری دشمن روبه رو شد، با تدبیر توانست نیروهای عراقی را دور بزند و شمار فراوانی از تانکها و نفربرهای دشمن را منهدم کند، اما پس از آن، به میدان مین تازه ای برخورد کرد که تا آخر وقت آن روز، مشغول پاک سازی آن بود. فتح ۵ که با توان ناقص وارد عمل شده بود، با غافل گیر کردن نیروهای دشمن، بسیاری از تانکها و نفربرهای آنها را - که در همان روز، به طور انبوه در تمامی منطقه عملیاتی حضور داشتند - منهدم کرد. تیپ ۲۷ حضرت رسول (ص) - که با نام فتح ۳ برای نخستین بار در این عملیات شرکت کرده بود - هر چند به دلیل کمبود بی سیم، در برقراری

(۲) پدید آمدن تغییرات عمده در زمین منطقه عملیاتی به دلیل اقدامات مهندسی عراق در طول چند روز گذشته؛ و (۳) منتقل شدن نیروهای زبده دشمن از غرب به منطقه عملیاتی (تیپ ۱۷ زرهی و گردان ۳۵ از تیپ ۳۵ زرهی).^{۳۳} تدبیر ویژه فرمانده قرارگاه کربلا در این مرحله، شرکت ندادن نیروهای زرهی و نفربرهای خودی در این مرحله از عملیات رمضان بود؛ زیرا، احتمال می رفت که عراق در سراسر جبهه پاتک کند. همچنین، با توجه به تجربه های مراحل گذشته که به هنگام درگیری تشخیص وسایل زرهی خودی از دشمن مشکل بود، فرمانده قرارگاه کربلا با وارد نکردن زرهی در این عملیات، به نیروها دستور داد تا هر نوع وسیله زره پوشی را که در منطقه مشاهده کردند، منهدم کنند.^{۳۴}

طبق طرح، قرارگاه فتح به عنوان تلاش اصلی و قرارگاه فجر به عنوان پشتیبانی، اجرای عملیات را به عهده می گرفتند. قرارگاههای فرعی فتح به ترتیب از شمال به جنوب عبارت بودند از: فتح ۶ شامل تیپ ۸ نجف و تیپ ۲ از لشکر ۹۲ زرهی؛ فتح ۱ شامل تیپ ۱۴ امام حسین (ع) و تیپ ۱۱ از لشکر ۹۲ زرهی؛ فتح ۵ شامل تیپ ۷ ولی عصر (عج) و تیپ ۲ از لشکر ۲۱؛ فتح ۳ شامل تیپ ۲۷ حضرت رسول (ص)؛ فتح ۴ شامل تیپ ۲۵ کربلا. این قرارگاهها مأموریت داشتند تا ضمن پیشروی و انهدام دشمن، حدود سیزده کیلومتر از ضلع شرقی کانال ماهی و آب گرفتگی آن را در منطقه

نیروهای این تیپ با رسیدن به کناره شرقی کانال ماهی به چپ و راست گسترش پیدا کردند و به تیپ ۲۵ کربلا ملحق شدند، اما با نزدیک شدن صبح، زمان مناسب برای احداث خاکریز باقی نمانده بود و با وجود تلاش فرماندهان تیپ حضرت رسول (ص) و تیپ ۲۵ کربلا، این کار مقدور نشد، به ناچار، نیروهای این تیپ مجبور شدند به عقب بازگردند.^{۳۳} تیپ ۲۵ کربلا، که تأمین جناح چپ عملیات را برعهده داشت، تا آخرین ساعتهای روز گذشته موفق بود و در ادامه کار نیز توانست به سرعت نیروهای عراقی مستقر در خط حد خود را منهدم کند و در حدود ساعت ۱۰:۰۰ بامداد، به پل کانال ماهی برسد.^{۳۳} این تیپ سپس، برای الحاق با تیپ حضرت رسول (ص)، نیروهای خود را به سمت شمال گسترش داد و حدود ساعت ۲۲:۳۰ با این یگان الحاق کرد و کار احداث خاکریز آغاز شد، اما آتش بسیار شدید دشمن مانع از ادامه کار دستگاههای مهندسی شد؛ بنابراین، این یگان نیز به ناچار، با روشن شدن هوا و نبود موضعی برای پدافند، عقب نشینی کرد.^{۳۳}

بدین ترتیب، مرحله سوم عملیات رمضان نیز پایان یافت. هر چند در این مرحله از عملیات، تمامی یگانها پس از پیشرویهای اولیه به مواضع قبلی بازگشتند، اما تلفات بسیار سنگینی به دشمن وارد آوردند، به طوری که وقتی عکس هوایی منطقه عملیاتی به قرارگاه کربلا رسید، همگی از میزان انهدام تانکها و نفربرهای زرهی دشمن شگفت زده شدند. در این مرحله، ۲۵۵۰ تن اسیر و ۴۵۱ تانک و نفربر و ۱۴۲ دستگاه خودرو نیز منهدم شد. با توجه به آسیبهای فراوانی که به یگانهای عراقی وارد شده بود، برخلاف روزهای گذشته، امروز، پاتک سنگینی علیه نیروهای خودی صورت نگرفت.^{۳۵}

مرحله چهارم عملیات

مرحله چهارم عملیات رمضان روز ۱ مردادماه سال ۱۳۶۱ آغاز شد. از ویژگیهای این مرحله، محدودیت زمین منطقه نسبت به مراحل پیشین، تعداد اندک نیروهای عمل کننده و منطقه جدید عملیات بود. قرارگاه فرماندهی عملیات (کربلا) با توجه به تجربههای عملیات گذشته، راهکار شلمچه را برگزید. در وهله نخست، طراحی عملیات به این صورت بود که نصر ۱ (تیپ ۳۱ عاشورا) با شش گردان و تیپ ۱ لشکر ۲۱ حمزه (ع) با سه گردان در شمال، در حداث فصل پل سوم تا کوت سواری و در جنوب، در حداث فصل نهر خین

ارتباط مشکل داشت، اما با توجه به انبوه تانکها و نفربرهای دشمن، در چندین نوبت بسیاری از آنها را منهدم کرد و پیشروی را به سوی کانال ماهی ادامه داد.^{۳۸} تیپ ۲۵ کربلا با نام فتح ۴ نیز با چهار گردان در جنوبی ترین منطقه عملیاتی کار را آغاز کرد. وجود میدانهای تازه مین و آتش متمرکز و انبوه نیروهای دشمن، حرکت این تیپ را متوقف نکرد و توانست همچنان، به سوی کانال ماهی پیشروی کند.^{۳۹}

یک روز پس از آغاز مرحله سوم عملیات، قرارگاه فجر ۴، که ضمن وارد آوردن خسارات و تلفاتی بر دشمن، سه کیلومتر نیز پیشروی کرده بود، توانست از محور تیپ ۱۷ قم به مثلی برسد، اما تغییرات در شکل زمین و پاک شدن خاکریزی که قرار بود این تیپ با همراهی فتح ۲ آن را کامل کند، کار این یگان را با مشکل روبه رو کرد و نیز عدم الحاق با جناح چپ و نرسیدن دستگاههای مهندسی برای احداث خاکریز، سبب شد تا فرمانده فجر در ساعت ۳:۰۰ بامداد، دستور عقب نشینی را صادر کند. در این میان، تیپ ۱۷، که در حین عقب نشینی مورد هجوم دشمن قرار گرفته بود، به مقابله پرداخت و در دو ساعت نبرد رویارو، توانست تعداد زیادی از نیروها و زره پوشهای دشمن را منهدم کند، اما به دلیل عدم احداث خاکریز و عدم الحاق با سمت چپ، در ساعت ۵:۰۰ صبح ناچار عقب نشینی کرد.^{۳۰}

قرارگاه فتح ۲ با وجود تلاش فراوان و انهدام بسیاری از ادوات زرهی دشمن، موفق نشد خاکریز را احداث کند. در نتیجه، بر اثر فشار دشمن و عدم الحاق با جناح راست، عقب نشینی کرد. نیروهای فتح ۱ که تا آخر وقت روز گذشته، به پاک سازی مین در نزدیکیهای هدف خود مشغول بودند، پس از باز کردن معبر به جلو رفتند، اما عبور ادوات مهندسی از این میدان مین که قرار بود برای احداث خاکریز به جلو هدایت شوند، با تأخیر صورت گرفت و کار احداث خاکریز تا روشنایی صبح ادامه یافت. از آنجا که هم زمان با روشن شدن هوا، نیروهای عراقی با پشتیبانی آتش انبوه توپخانه ها و تانکها مجدداً هجوم آوردند، تکمیل خاکریز امکان پذیر نشد، در نتیجه، نیروهای فتح ۱ نیز در اوایل روشنایی هوا به عقب بازگشتند. نیروهای فتح ۵ نیز با توجه به عدم الحاق با دو جناح و بر اثر برخی از ناهماهنگیها، با آنکه بسیاری از تجهیزات زرهی عراق را منهدم کردند، نتوانستند اهداف خود را تصرف کنند؛ بنابراین، به عقب برگشتند.^{۳۱} تیپ ۲۷ حضرت رسول (ص) (فتح ۳) که تا آخرین ساعتهای روز گذشته با موفقیت در حال پیشروی بود، در ادامه کار، موفق شد اهداف خود را تصرف کند.

شدند خط دشمن را بشکنند و تعدادی از نیروها در میدانهای مین و سیمهای خاردار گرفتار شدند و بقیه نیروها به عقب بازگشتند.^{۳۶}

مرحله پنجم عملیات

در این مرحله، مهم ترین تلاش عملیات به محور شمالی پاسگاه زید در حد فاصل دژ مرزی عراق و خاکریزهای مثلثی شکل دشمن معطوف شد تا با گرفتن سرپل، آمادگی لازم برای اجرای عملیات آینده وجود داشته باشد.^{۳۷} وسعت منطقه مورد نظر ۱۵۰ کیلومتر مربع و طراحی آن بدین صورت بود که نیروها با دوازده کیلومتر پیشروی از خط خودی در جبهه ای به عرض ده کیلومتر، سه مثلثی اول از حد پاسگاه زید به شمال را تصرف کنند. در این طرح، پیش بینی شده بود که برای حفظ مواضع تصرف شده با تدابیر ویژه ای، خاکریزی در دو جناح عملیات احداث شود و خط مقدم نیز با استفاده از مثلثها و احداث خاکریز از رأس مثلثها به یکدیگر، تأمین شود. در طرح مانور پیش بینی شده بود که قرارگاه فتح با پنج تیپ از سپاه و دو تیپ از

با نهر دوئبجی تا نوک کانال ماهی عمل کند و با الحاق دو یگان عمل کننده، بدون وارد شدن به پنج ضلعی و برخورد به مواضع پیچیده آن، این منطقه به محاصره در آید، اما یک روز پیش از اجرای عملیات، عراق در منطقه عملیاتی قرارگاه نصر، آب رها کرد و فرمانده عملیات، اجرای عملیات در شمال شلمچه (حدفاصل خاکریز نوک کانال ماهی تا ضلع جنوبی آب گرفتگی) را بر عهده نصر ۱ گذاشت. نصر ۳ نیز با تیپ ۲۱ امام رضا (ع) و تیپ ۳ از لشکر ۲۱ حمزه مأمور اجرای عملیات در جنوب ۵ ضلعی بود. عملیات در ساعت ۲۲:۴۰ شب، با حرکت گردانهای خط شکن سپاه آغاز شد و نیروهای خودی موفق شدند خط اول دشمن را بشکنند، اما محدود بودن زمین منطقه، وجود انواع موانع، مانند انواع سیم خاردارها و میدانهای مین و تمرکز انبوه آتش توپخانه و فشار رده های بعدی عراق، مانع از پیشروی یگانهای قرارگاه نصر ۱ شد و نیروها با تحمل تلفاتی به ناچار عقب نشینی کردند. یگانهای قرارگاه نصر ۲ نیز از آغاز، زیر فشار شدید دشمن قرار داشتند و تنها یکی از گروهانها از تیپ امام رضا (ع) موفق

از ویژگیهای مرحله چهارم عملیات رمضان، محدودیت زمین منطقه نسبت به مراحل پیشین، تعداد اندک نیروهای عمل کننده و منطقه جدید عملیات بود

شمالی مثلث سوم، به سمت چپ گسترش دهد و با تیپ ۱۴ امام حسین (ع) در چپ الحاق کند. پاک‌سازی و تأمین منطقه‌ای که طبق طرح، خاکریز جناح شمالی عملیات باید در آنجا احداث می‌شد و نیز کمک به احداث خاکریز و پدافند از آن به همراه تیپ ۱ از لشکر ۷۷ از جمله مأموریت‌های مهم این تیپ بود. تیپ ۱۴ امام حسین (ع) نیز مأموریت داشت که در سمت چپ تیپ ۲۷ تک کند و پس از تصرف قسمت جنوبی مثلثی سوم، به سمت جنوب گسترش یابد و با تصرف قسمت شمالی مثلثی دوم، با تیپ نجف الحاق کند و برای حفاظت از جناح غربی عملیات، خاکریزی از رأس مثلثی سوم به رأس مثلث دوم احداث و از آنجا پدافند کند.^{۳۱}

این دو تیپ از ساعت ۲۱:۳۰ با دشمن درگیر شدند و با سرعت و قدرت تمام خط را شکستند و به پیشروی به سوی اهداف تعیین شده پرداختند. فشار نیروهای خودی به حدی بود که دشمن در ساعت ۲۰:۲۲ برای جلوگیری از انهدام کامل، به نیروهای مقابل این دو یگان دستور عقب‌نشینی داد. هم‌زمان با آغاز عملیات، تیمهای مهندسی قرارگاه کربلا احداث خاکریز دو جناح عملیات را آغاز کردند و کار با سرعت و هماهنگی لازم پیش رفت.^{۳۲} تیپ ۸ نجف که قرار بود در سمت چپ امام حسین (ع) ضمن انهدام دشمن، قسمت جنوبی مثلثی دوم و شمال مثلثی اول را به تصرف درآورده، با تیپ ۱۴ در شمال و تیپ ۱۷ قم در جنوب الحاق کند و سپس، خاکریزی از نوک مثلثی دوم به مثلثی اول احداث و از آن پدافند کند. همچنین، در احداث خاکریز به جناح جنوبی عملیات، به قرارگاه کربلا یاری دهد. این تیپ پس از شکستن خط - که با دشواریهایی همراه بود - در حالی که زیر آتش شدید توپخانه دشمن پیشروی می‌کرد و با مقاومت شدید نیروهای عراق روبه‌رو بود، در نزدیکی مثلثی به میدان مین برخورد کرد و مجبور شد تا در زیر آتش توپخانه معبر باز کند. در حالی که تیپ حضرت رسول (ص) و امام حسین (ع) اعلام کردند که به اهداف خود - که رسیدن به مثلث‌هاست - دست یافته‌اند.^{۳۳}

تیپ ۱۷ علی ابن ابی طالب (ع) نیز که باید ضمن انهدام دشمن، قسمت جنوبی مثلثی اول را تصرف و با تیپ نجف الحاق و پس از احداث خاکریز از سوی مهندسی قرارگاه کربلا، در جنوب منطقه عملیاتی به همراه تیپ ۲ از لشکر ۷۷ در پشت آن خاکریز، پدافند می‌کرد، با شکستن خط اول دشمن به سمت اهداف پیشروی نمود و به نزدیکی هدف خود رسید.^{۳۴}

تیپ المهدی (قرارگاه فجر) - پس از آنکه با دشمن

ارتش عهده‌دار تلاش اصلی باشد و قرارگاه فجر با تیپ المهدی در شمال، مأموریت انهدام نیرو و تأمین جناح راست فتح را انجام دهد.

از آنجا که احداث خاکریز در دو جناح عملیات حیاتی‌ترین نقش را در حفظ مواضع تصرف شده داشت، مسئولیت احداث این خاکریزها به دستور فرمانده سپاه به رضا حبیب‌الهی، مسئول عملیات تیپ امام حسین (ع)، واگذار شد. با تدبیر حبیب‌الهی، گروههایی از آر.پی.جی. زن و لودر و بلدوزر تشکیل شدند و دو شب پیاپی، با شبیه‌سازی منطقه مورد نظر در عقبه منطقه عملیاتی، پیشروی دسته‌های محافظ دستگاههای مهندسی و احداث هم‌زمان خاکریز را تمرین کردند. در این تمرینها، برادر حبیب‌الهی تعدادی از نیروهای جسور و آماده شهادت را انتخاب کرد که در پایان آموزش، نیروها مهارت لازم را به دست آورده و به راحتی کارهایی را که قرار بود در شب عملیات انجام دهند، یاد گرفته بودند. یعنی می‌دانستند خاکریزی که حداقل سه تا چهار متر ارتفاع دارد، در چه شرایطی زده خواهد شد و لودرها باید چند بار بیلهای خود را پر کنند تا ارتفاع خاکریز تأمین شود یا در زمانی که منطقه در دود و آتش عراق است و تاریکی محض تمامی منطقه را می‌پوشاند و دید کاملاً کور است، برای احداث ده کیلومتر خاکریز چنددستگاه برای چند ساعت و با چه سرعتی باید کار بکنند.^{۳۵}

پنجمین مرحله از عملیات رمضان با شرکت سی گردان رزمی از شش محور در ساعت ۱۲:۳۰ روز ۶ مردادماه سال ۱۳۶۱ آغاز شد.

در این مرحله، تیپ ۳۳ المهدی سپاه مأموریت داشت تا با اجرای عملیات در شمال این منطقه، دشمن را درگیر و سه کیلومتر از خط خودی را پاک‌سازی و سپس، با نفوذ به عمق، دشمن را در منطقه منهدم کند.^{۳۶} طبق قرار این تیپ باید در یکی از محورهای خود با نیروهای ارتش به صورت ادغامی عمل می‌نمود که به استعداد سه گردان از سه محور در شمالی‌ترین منطقه تحت عنوان فجر در ساعت مقرر کار خود را آغاز کردند. با اجرای عملیات، دو محور از سه محور این تیپ توانستند خط را بشکنند و ضربات سنگینی را بر دشمن وارد آورند. هم‌زمان با پیشروی، هماهنگیهای لازم برای الحاق با تیپ ۲۷ حضرت رسول (ص) نیز روی دژ عراق صورت گرفت.^{۳۷}

مأموریت تیپ ۲۷ حضرت رسول این بود که دشمن را در منطقه واگذار شده منهدم کند و ضمن تصرف قسمت

زیر آتش شدید توپخانه و گلوله‌های مستقیم تانک احداث شد، اما شادمانی نیروهای خودی دیری نپایید؛ زیرا، لشکر ۱۴ امام حسین (ع) و ۸ نجف در مثلثها موفق نشدند با یکدیگر الحاق کنند. با گذشت چند ساعت، با آنکه دو یگان ۱۴ امام حسین (ع) و ۸ نجف فراتر از حد تعیین شده به سمت یگان مجاور گسترش یافته بودند، ولی نیروهای آنها نتوانستند یکدیگر را پیدا کنند و این مسئله وضعیت بسیار مبهمی را پدید آورد. از سوی دیگر، وجود انبوه نیروهای دشمن در منطقه‌ای که به ظاهر در دست نیروهای خودی بود، مشکل دیگری محسوب می‌شد؛ چرا که طبق قراین، نیروهای عراقی نه به صورت پراکنده، بلکه منسجم و سازمان یافته بودند و در عمق منطقه نیروهای خودی از جناح راست لشکر ۸ نجف و از جناح چپ لشکر ۱۴ امام حسین (ع)، این دو لشکر را تهدید می‌کردند.^{۴۵}

بعد از ظهر، عدم الحاق بین لشکر ۱۴ امام حسین (ع) و ۸ نجف مشخص شد؛ مسئله‌ای که به خاکریز جناح شمالی منطقه مربوط بود. در واقع، به رغم آنکه این خاکریز از خط خودی تا مثلثی دشمن به صورت دو جداره احداث شده، اما به دلیل اشتباه نیروهای مهندسی، به جای اتصال به مثلثی سوم، به مثلثی چهارم وصل شده بود، در نتیجه، عرض جبهه از ده کیلومتر به سیزده کیلومتر افزایش یافته و این امر

درگیر شد و تلفات سنگینی به او وارد کرد، مأمور شد تا برای کمک به تیپ ۲۷ حضرت رسول (ص)، دو کیلومتر از خط حد این یگان از دژ به طرف مثلثها برعهده گیرد.^{۴۵}

تیپ ۲۷ حضرت رسول (ص) و تیپ ۱۴ امام حسین (ع) در نخستین ساعاتی آن روز، به مثلثها رسیدند، ولی موفق نشدند، الحاق کنند. تیپ ۸ نجف و تیپ ۱۷ علی بن ابی طالب (ع) نیز الحاق نکردند، درحالی که هر دو می‌گفتند به اهداف مورد نظر دست یافته‌اند. برای حل این مشکل، قرارگاه کربلا به تیپ جواد الائمه (ع) مأموریت داد تا برای حل مشکل الحاق بین دو یگان وارد عمل شود. بدین ترتیب، دو گردان از این تیپ از معبر تیپ امام حسین (ع) به صحنه آمدند، اما با وجود انهدام دشمن، به الحاق بین دو یگان موفق نشدند.^{۴۶} خاکریز شمالی عملیات به صورت دو جداره احداث شد و نیروهای تیپ حضرت رسول (ص) مثلثی سوم را پاک‌سازی کردند و از خاکریز جنوبی عملیات هنوز صدمتر باقی مانده بود که باید احداث می‌شد، اما با روشن شدن هوا، عراق چندین تانک را در منطقه مستقر کرد و با آتش آنها و نیز با تمرکز انبوه آتش توپخانه در محدوده این صدمتر، مانع از کار دستگاههای مهندسی برای احداث خاکریز شد، تا اینکه سرانجام، پس از پنج ساعت تلاش مسئولان قرارگاه و فرماندهان یگانها، این صدمتر خاکریز

گوشت و تانک بهترین مثال برای تشبیه این مسئله می باشد. عمده نیروهای ما نیروی پیاده بودند آن هم نیرویی که یک سال بیشتر از تشکیل آن نمی گذشت (بسپج) و کادرهای آن همواره به علت شهید شدن در حال تغییر بود و هرگز عضو ثابتی نداشت. در مقابل، عراق ارتش منظمی داشت و با تشکیلات بسیار قوی، هر یک از تیپهایش را بعد از حداکثر دو تا سه روز بازسازی می کرد و به جبهه می فرستاد.^{۵۲}

ارزیابی مراحل پنجگانه عملیات رمضان

به رغم قدرتمند بودن ارتش عراق، در مرحله نخست عملیات رمضان، ضربه سنگینی به دشمن وارد شد. این بار، بر خلاف همیشه که عراق قوی ترین حمله هایش را به صورت پانک در روز فردای عملیات انجام می داد، حتی تا چند روز بعد از عملیات، نیز توانایی انجام پانک را نداشت. بعد از این مرحله از عملیات که نیروها با زدن ضربه ای به دشمن به مواضع قبلی خود بازگشتند، قرار بود مرحله بعدی در قسمت شلمچه انجام شود که ناموفق ماند؛ چرا که منطقه عملیاتی با توجه به محدود بودنش زیر آتش چندین آتشبار توپخانه عراق قرار گرفت، به طوری که گلوله توپ جای گلوله توپ قبلی به زمین می خورد. در مقابل، ما نمی توانستیم آتش در خور توجهی برای مقابله داشته باشیم؛ چرا که از نظر مهمات و مصرف آن در مضیقه بودیم. حال آنکه عراق از این نظر هیچ گونه محدودیتی نداشت. شلیک گلوله های توپ دشمن جهنمی از آتش را در منطقه شلمچه درست کرده بود. در عملیتهای پیشین، همچون عملیات فتح المبین توانستیم با دور زدن نیروهای دشمن، توپخانه آنها را تصرف کنیم. دیگر اینکه، به دلیل امکان حمله از چند جناح، دشمن فرصتی برای ایجاد تراکم آتش در یک منطقه را پیدا نمی کرد، در حالی که در عملیات رمضان، که محدوده عملیات عرض کمی داشت و تک جبهه ای محسوب می شد، تمرکز آتش دشمن بسیار شدید بود و اگر عملیات در همان شرایط صورت نمی گرفت، آبی که عراق در منطقه وارد کرده بود، جلوی حرکت رزمندگان را می گرفت و نزدیک ترین راه تا بصره را برای همیشه سد می کرد.^{۵۳}

مرحله پنجم عملیات رمضان که اشغال قسمتی از مواضع مثلثی را در بر داشت با مشکلات دیگری روبه رو شد که از آن جمله می توان به تمام نشدن خاکریز سمت چپ که قبلاً تا پاسگاه زید احداث شده و عراق قسمتی از آن را صاف کرده بود، اشاره کرد. دیگر اینکه نیروهای

سبب شده بود تا فاصله ای بیش از سه کیلومتر (یک مثالی) در میان نیروهای خودی باز بماند و از این قسمت، نیروهای عراقی با نفوذ خود، عملیات را تهدید کنند.^{۴۸}

با توجه به وضعیت موجود، قرارگاه کربلا برای تداوم موفقیت عملیات تشکیل جلسه داد و قرار شد تا دو گردان از تیپ نجف با تیپ امام حسین (ع) به سمت شمال پیشروی کنند و دو گردان از تیپ بعثت از حدی که تیپ امام حسین (ع) پیشروی کرده است، به سمت جنوب پیشروی و ضمن پاک سازی دشمن در این منطقه، با یکدیگر الحاق کنند. همچنین، تیپ ۱ و تیپ ۲ از لشکر ۷۷ برای کمک به پاک سازی منطقه، به ترتیب از شمال و جنوب، نیروهای دشمن را منهدم نمایند، اما در حالی که فشار دشمن شدیدتر می شد، اجرای عملیات که باید در ساعت ۲۱:۰۰ آغاز می شد، به دلیل تأخیر نیروهای ارتش در ورود به منطقه، تا ساعت ۲۴ به تأخیر افتاد.^{۴۹}

نیروهای سپاه به ناچار ساعت ۰۰:۲۰ بامداد عملیات تکمیلی خود را آغاز کردند. این درحالی بود که عراق با پیش بینی عملیات، یگانهای خود را تقویت و آماده مقابله کرده بود. با وجود این، نیروهای خودی تا ساعت ۳:۰۰ بامداد چند کیلومتر پیشروی کردند، اما واکنش بسیار شدید دشمن مانع از ادامه کار شد و ورود نیروهای ارتش هم که به جای دو تیپ با دو گردان پس از پنج ساعت تأخیر، وارد عمل شدند، تأثیری نداشت. با روشن شدن هوا دستور عقب نشینی صادر شد. بدین ترتیب، تا ساعت ۶:۳۰ بامداد، تمامی نیروها به عقب بازگشتند و آخرین مرحله عملیات رمضان نیز بدون دست یابی به موفقیت پایان یافت.^{۵۰}

توان زرهی عراق

قوای زرهی نیروهای عراق در مقابل امکانات و تجهیزات خودی، بسیار قوی بود. در واقع، تمامی پاتکهای عراق را در این عملیات نیروی زرهی انجام دادند. تانک فاصله چهار کیلومتر را دقیقاً می تواند هدف قرار دهد، اما در مقابل، سلاحی که ما بیشتر در پاتکها علیه عراق استفاده می کردیم آر.بی.جی. ۷ بود که برد مؤثرش روی خودروهای زرهی سیصد متر است.^{۵۱}

تا آن زمان، ما از نیروهای زرهی خود - که تقریباً تمامی آنها از غنایم جنگی به دست آمده و در ضمن بسیار محدود نیز بودند - به صورت کیفی در یک مانور عملیاتی استفاده نکرده بودیم؛ چرا که توانایی تأمین لوازم آن را نداشتیم و جنگ ما همان ۴۰۰۰ متر با ۳۰۰ متر حل کردن بود که برخورد

دشمن در منطقه تحت تصرف نیروهای اسلام به خوبی پاک‌سازی نشده بودند و با رخنه نیروهای دشمن که از داخل به خارج و از خارج (خارج و داخل منطقه متصرف شده) به داخل صورت گرفت، مسئله استقرار نیروهای ایران در عمق ده کیلومتری خاک عراق منتفی شد. در هر حال، تجربیات بسیار ارزنده‌ای در این عملیات به دست آمد که از جمله می‌توان به احداث خاکریز دوجداره‌ای به طول ده کیلومتر - که تا به حال در هیچ عملیاتی سابقه نداشت - و خاکریزهای مقطعی که نیاز عملیات بود، اشاره کرد که با امکانات مهندسی بسیار ضعیف احداث می‌شدند. اهمیت مسئله هنگامی روشن می‌شود که بدانیم عراق

تأخیری پذیرفتنی نبود.^{۵۴} گسترش تشکیلات سازمانی سپاه موضوع دیگری است که در این عملیات قابل طرح است؛ چرا که در اثر آن، مسئولان نتوانسته بودند حس مسئولیت و تعهد لازم را به رده‌های پایین‌تر از خود انتقال دهند. برای نمونه، نتایج بررسی عناصر اطلاعات عملیات که از منطقه کوشک تا پلائیة را در بر می‌گرفت این بود که عراق در آن منطقه خندقی احداث کرده بود که عبور از آن امکان ناپذیر بود؛ مسئله‌ای که باعث شده تا خط بطلانی روی این منطقه (حد فاصل کوشک تا پلائیة) کشیده شود و اجرای عملیات در آن منطقه منتفی تلقی گردد، در حالی که طبق شناساییهای

با موانعی که عراق سر راه نیروهای اسلام ایجاد کرده بود، به تعویق افتادن عملیات نتیجه‌ای جز دادن شهیدان بیشتر برای تصرف منطقه و شکستن خط دفاعی عراق نداشت؛ بنابراین، در این ارتباط، به علت ضرورت اجرای عملیات هیچ‌گونه تأخیری پذیرفتنی نبود

با امکانات مهندسی چشم‌گیر خود تا آن زمان به احداث خاکریزی به این وسعت در جریان عملیات موفق نشده بود.

عوامل ناکامی عملیات رمضان

در بین حمله‌های وسیعی که طی هشت سال جنگ انجام شد، ویژگی خاص عملیات رمضان تک‌جبهه‌ای بودن آن بود. بدین صورت که در عملیات فتح‌المبین دشمن به شکل نیم‌دایره‌ای در داخل خاک ما قرار داشت و برای ما امکان دور زدن از راست و چپ که دو جناح دشمن وجود داشت و غافل‌گیری در حمله، از اصول اصلی حرکت ما محسوب می‌شد. عملیات بیت‌المقدس نیز به همین شکل بود، یعنی در این عملیات نیز، نیروهای دشمن، به علت تجمع زیاد در خرمشهر، از سمت مرز غافل‌گیر شدند، اما در عملیات رمضان، به دلیل شرایط خاص منطقه و آرایش دشمن، حمله به صورت تک‌جبهه‌ای بود. از ویژگیهای حمله تک‌جبهه‌ای نداشتن اسیر و پیشروی کم است و تلفات و ضایعات در این نوع عملیات مسلماً بیش از عملیات احاطه‌ای - که با غافل‌گیری دشمن همراه است - می‌باشد. با موانعی که عراق سر راه نیروهای اسلام ایجاد کرده بود، به تعویق افتادن عملیات نتیجه‌ای جز دادن شهیدان بیشتر برای تصرف منطقه و شکستن خط دفاعی عراق نداشت؛ بنابراین، در این ارتباط، به علت ضرورت اجرای عملیات هیچ‌گونه

بعدی، این امکان وجود داشت که در منطقه پلائیة - کوشک نیز عملیات انجام شود و اگر تلاش اصلی عملیات از دو جناح، یعنی یکی از همان محور پاسگاه زید و یکی از محور شمال (پلائیة و کوشک) انجام می‌شد، ممکن بود بسیاری از مسائل حل شود. البته، این مسئله در حد یک بررسی در میان مسئولان نظامی عنوان می‌شود و شاید در آنجا نیز، با مشکلات بسیار زیادی روبه‌رو می‌شدند؛ اما طبق اطلاعاتی که در شناساییهای بعدی به دست آمد، اگر پیش از آن مورد توجه قرار می‌گرفت مطمئناً، مسئولان نظامی تصمیمهای دیگری را در این عملیات، اتخاذ می‌کردند.^{۵۵}

مسئله تعداد نیروی رزمنده که مسئولان تخمین زده و در مقابل عراق می‌جنگیدند، علت اصلی عدم موفقیت ظاهری عملیات رمضان بود. صرف نظر از قرارگاه نصر که در مرحله اول عملیات شرکت نکرد، ترکیب نیروی شرکت‌کننده از قرارگاه فتح و قرارگاه فجر و قدس [که البته قدس هم نیمه فعال بود] نشان می‌دهد که تنها بین پنجاه تا شصت گردان نیرو داشتیم، در حالی که عراق بیش از هفت تا هشت لشکر سازمانی اش را به منطقه عملیاتی رمضان آورده بود، یعنی عراق در آغاز عملیات، افزون بر تانکها، دهها هزار نیرو به منطقه عملیاتی رمضان وارد کرد؛ بنابراین، می‌توان گفت که عراق تقریباً، دو برابر ما نیرو و اختیار داشت. البته، اگر دقت کنیم، شاید آمار عراقیها خیلی بیشتر از این باشد.

عملیات رمضان، نیروهای خودی کاملاً به نوع و چگونگی عقب‌نشینی آشنا شده بودند، به طوری که مسئولان و فرماندهان نظامی آخرین افرادی بودند که ضمن جمع‌آوری نیروها، تمامی مدارک را از بین برده و منطقه را تخلیه کردند و نگذاشتند هیچ‌گونه تجهیزات و تدارکات به دست دشمن بیفتد؛ اقدامی که از سوی کادر فرماندهی نصر در مرحله پنجم عملیات انجام شد. البته، این عقب‌نشینیها با روحیه برادران بسیجی و رزمندگان اسلام مغایر بود و در ارتباط با عقب‌نشینی، مسئولان و فرماندهان نظامی نمی‌دانستند با چه زبانی و با چه توجیهی باید از رزمندگان بخواهند که عقب‌نشینی کنند، به‌ویژه برای آنهايي که فکر می‌کردند هدف خودشان را تسخیر و موضعشان را تثبیت کرده‌اند.^{۵۶}

در مجموع، عملیات رمضان با وجود ناکامی در رسیدن به اهداف مورد نظر، زمینه لازم را برای ارزیابی دقیق تواناییها و نقطه ضعفهای خودی که پس از پنج عملیات موفق کمتر مورد توجه قرار می‌گرفت، فراهم آورد. همچنین، تجربه‌ها و درسهای جدیدی را برای فرماندهان به همراه داشت تا با استفاده از آنها، به طراحی عملیات موفق‌تری اقدام کنند.

یادداشتها

۱. معاونت سیاسی ستاد کل سپاه پاسداران؛ از خرمشهر تا فاو، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، ۱۳۶۷، ص ۲۷.
۲. سند شماره ۴۷، گزارش عملیات رمضان، قرارگاه کربلا، آرشو مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، ص ۳.
۳. سند شماره ۰۱۶۱۸۰، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، گزارش رکن ۳ قرارگاه عملیاتی فتح (سپاه) به فرمانده این قرارگاه، ۱۳۶۷/۴/۱۹، ص ۳.
۴. پیشین، ص ۲؛ و سند شماره ۲۸۸۸۹ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: عملیات رمضان، قرارگاه کربلا (سپاه).
۵. سند شماره ۰۱۶۲۴۳، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از ستاد فجر ۱، به فرمانده عملیاتی فجر (رکن ۲)، ۱۳۶۷/۴/۲۲، ص ۳.
۶. سند شماره ۰۱۱۹، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، دفتر راویان قرارگاه کربلا، عملیات رمضان، ۱۳۶۷/۴/۲۱، ص ۶ و ۷.
۷. سند شماره ۳۴۰۹، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، عملیات رمضان، قرارگاه کربلا، نوار شماره ۶۷۵۳، راوی: هادی نخعی، ۱۳۶۷/۴/۲۰، ص ۴.
۸. سند شماره ۳۲۹۳، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، عملیات رمضان، قرارگاه کربلا، نوار شماره ۶۷۵۷، راوی: هادی نخعی، ۱۳۶۷/۴/۲۱، ص ۳۴.
۹. سند شماره ۰۱۶۲۲۲، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، عملیات رمضان، قرارگاه عملیاتی فتح به فرمانده قرارگاه کربلا، ۱۳۶۷/۴/۲۰، صص ۲ و ۱.
۱۰. سند شماره ۰۱۶۴۸۴، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، عملیات

نکته مهم دیگر در این ارتباط اینکه، نیروهای دشمن در جریان درگیری در عملیات به صورت محدود درگیر می‌شدند و به طور طبیعی، نیروهای احتیاط عقبه آنها سالم باقی مانده بودند و بدین ترتیب، آرایش و ترکیب نظامی دشمن به هم نخورده و مسیر تدارکاتی دشمن حفظ شده بود. بنابر چنین واقعیهایی، دقیقاً دشمن با همان جهتی که تجربه کرده و قبلاً آموزش دیده و تمرین کرده بود، به اجرای پاتک اقدام کرد و از طرفی با توجه به فقدان یک خط پدافندی و کمبود نیرویی که پاسخ‌گوی پاتک عراق باشد و طبیعتاً، غافل‌گیر شدن نیروهایی که در رأس کانال بودند، همه و همه باعث شدند تا پاتک عراق با موفقیت انجام شود. با توجه به اسیر شدن تعدادی از نیروهای خودی، عراقیها توانستند تعدادی تانک را نیز از نیروهای ما به غنیمت بگیرند. در مجموع، پس از ارزیابی نقطه ضعفها، علت اصلی شکست در عملیات، درصد بسیار پایین نیروهای رزمنده برای شرکت در آن بود و اگر تعداد نیروهای رزمنده عملیات رمضان، حتی به اندازه عملیات فتح‌المبین یا بیت‌المقدس بود، یقیناً مسئولان بیش از این می‌توانستند نتیجه بگیرند. ضرورت اجرای سریع و مداوم مراحل عملیات باعث شد تا مسئولان نظامی نتوانند در عملیات رمضان، فاصله بین دو مرحله عملیات را بیش از پنج روز تا یک هفته قرار دهند؛ چرا که در آن صورت، عملیات از طرح خود خارج شده و دشمن با توجه به وضعیت زمینی که در اختیار داشت، منطقه را مین‌گذاری و در مسیر موانع ایجاد می‌کرد و در آن حالت، مجدداً به شناسایی درازمدت نیاز بود؛ بنابراین، برای سلب موقعیت از دشمن ضرورتاً مراحل عملیات باید پشت سر هم صورت می‌گرفت. عقب‌نشینیهای پی‌درپی همراه با تلفاتی که در حین عقب‌نشینیها وارد می‌شد، در روحیه نیروهای بسیجی تأثیر انکارناپذیری داشت و حتی نیروها نمی‌توانستند در نقطه و هدف خود استقرار یابند. از این رو، یگانها عقب‌نشینی را ترجیح دادند و سعی کردند تا موقعیت پیشین خود را حفظ کنند. عقب‌نشینی حساب شده و منظم نکته درخور توجه در این عملیات بود که از نظر نظامی توسط نیروهای خودی تجربه شد، به طور کلی، عقب‌نشینی یکی از روندهای جنگ است و نیرویی که بتواند عقب‌نشینی و در ضمن عقب‌نشینی، قوا و نیروی خود را نیز حفظ کند و تلفات ندهد، موفق‌تر است. عراق توانست این عمل را در شمال نیرسان به خوبی انجام دهد و با آتش و حرکت به گونه‌ای عقب‌نشینی کند که ما نتوانیم تلفات درخور توجهی را به آنها وارد آوریم. در مرحله پنجم

۳۵. سند شماره ۰۷۲۴۹۰، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، از سماجا ۳ به مرکز فرماندهی نزاجا، ۱۳۶۱/۴/۳۱.
۳۶. سند شماره ۹۵، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، گزارش عملیات رمضان، تیپ ۲۱ امام رضا (ع)، صص ۱۰-۱۱.
۳۷. سند شماره ۰۱۶۴۵۳، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، قرارگاه عملیاتی فتح، ۱۳۶۱/۵/۴، صص ۱ و ۲.
۳۸. سند شماره ۲۰۹۵۷، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، قرارگاه فتح، عملیات رمضان، نوار شماره ۳۱۵۸۲.
۳۹. سند شماره ۵۴، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، تیپ المهدی، عملیات رمضان، صص ۳۲-۳۶.
۴۰. همان، ص ۳۷.
۴۱. سند شماره ۲۸۹۱۵، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، اسناد قرارگاه فتح، عملیات رمضان، ۱۳۶۱/۵/۵.
۴۲. پیشین.
۴۳. سند شماره ۲۸۹۱۳، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، اسناد قرارگاه فتح، عملیات رمضان، ۱۳۶۱/۵/۵.
۴۴. سند شماره ۲۸۹۱۱، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، اسناد قرارگاه فتح، عملیات رمضان، ۱۳۶۱/۵/۵.
۴۵. سند شماره ۵۴، همان، صص ۱۴ و ۱۵.
۴۶. سند شماره ۱۴۱۴۸۴، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، گزارش نوبه ای اطلاعاتی، عملیات رمضان، صص ۱ تا ۸.
۴۷. سند شماره ۲۰۹۵۷، پیاده شده نوار، راوی قرارگاه فتح، عملیات رمضان، ۱۳۷۵/۵/۲۳، صص ۸ تا ۲۵.
۴۸. همان.
۴۹. همان.
۵۰. سند شماره ۵۳، همان، صص ۱۷-۶۸.
۵۱. سند شماره ۴۹، همان، ص ۲۲.
۵۲. همان؛ ص ۲۳.
۵۳. همان؛ ص ۲۴.
۵۴. همان؛ ص ۲۶.
۵۵. سند شماره ۵۱، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، عملیات رمضان، قرارگاه نصر، ص ۷.
۵۶. همان؛ صص ۸ تا ۱۰.
- رمضان، اطلاعات و عملیات قرارگاه کربلا، ۱۳۶۱/۴/۲۳.
۱۱. سند شماره ۱۰۸۶، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، عملیات رمضان، مجموعه اسناد، ص ۵۰.
۱۲. سند شماره ۰۱۶۲۲۳، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، قرارگاه تاکتیکی نصر، ۱۳۶۱/۴/۲۰، صص ۲ و ۳.
۱۳. سند شماره ۱۰۸۶، صص ۵۳ و ۵۴.
۱۴. همان سند، ص ۳۳.
۱۵. سند شماره ۱۰۸۶، صص ۶۶، ۷۰ و ۷۴.
۱۶. سند شماره ۰۱۶۲۹۷، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، عملیات رمضان، تغییر در سازمان رزم ۱۳۶۱/۴/۲۵.
۱۷. سند شماره ۰۲۸۹۲۰، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، عملیات رمضان، اسناد تیپ علی ابن ابی طالب (ع).
۱۸. سند شماره ۶۰، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، عملیات رمضان، صص ۶، ۸ و ۱۲.
۱۹. سند شماره ۵۳، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، گزارش عملیات رمضان، تیپ امام حسین (ع)، ۱۳۶۱/۴/۲۵، ص ۲۷.
۲۰. سند شماره ۶۳، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، گزارش عملیات رمضان، تیپ ۲۵ کربلا، ص ۳.
۲۱. سند شماره ۵۳، ص ۳.
۲۲. سند شماره ۹۷، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، عملیات رمضان، قرارگاه کربلا، ۱۳۶۱/۴/۲۶، ص ۱۴۳.
۲۳. سند شماره ۰۱۶۳۷۹، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، گزارش نوبه ای، اطلاعات و عملیات قرارگاه نصر، ۱۳۶۱/۴/۳۱.
۲۴. سند شماره ۱۰۴، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، قرارگاه فتح، عملیات رمضان، ۱۳۶۱/۵/۲۴، ص ۱۹۱.
۲۵. سند شماره ۳۲۰۵۳، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، قرارگاه کربلا، ۱۳۶۱/۴/۳۰.
۲۶. سند شماره ۴۹، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، گزارش راوی قرارگاه فجر، ۱۳۶۱/۴/۳۰، صص ۷ و ۸.
۲۷. سند شماره ۶۴، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، گزارش راوی تیپ ۸ نجف، عملیات رمضان.
۲۸. سند شماره ۶۲، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، گزارش راوی تیپ حضرت رسول، عملیات رمضان.
۲۹. سند شماره ۰۱۶۶۳۷۷، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، گزارش نوبه ای اطلاعاتی قرارگاه مرکزی سپاه، ۱۳۶۱/۴/۳۰، صص ۳ تا ۷.
۳۰. سند شماره ۴۹، صص ۷ و ۸.
۳۱. سند شماره ۵۳، ص ۳۴.
۳۲. سند شماره ۶۲، همان.
۳۳. سند شماره ۰۱۶۳۷۷، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، گزارش نوبه ای اطلاعاتی از قرارگاه مرکزی، ۱۳۶۱/۴/۳۱، صص ۳-۷.
۳۴. سند شماره ۱۰۷، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، دفترچه راوی قرارگاه فجر، عملیات رمضان، ۱۳۶۱/۴/۳۰، صص ۹۸-۱۰۲.